

KVINNOARBETSLÖSHET I VÄSTERBOTTEN

I stora delar av Västerbotten minskade antalet arbeten i slutet på 1950-talet som en följd av förändringar inom skogsbruket och nedläggningar av jordbruk. Konsekvenserna blev stora, särskilt för kvinnor, då deras möjligheter att få ett arbete i länet redan innan var begränsade. Den övervägande delen av arbetslösa och undersysselsatta var under 1960- och 1970-talen kvinnor.

Kvinnoarbetslösheten såg väldigt olika ut bland gruppen kvinnor i Västerbotten. Skillnaderna var större inom länet än hur förhållandet såg ut mellan länet och riket. Många flyttade från fjäll- och inlandsregionen till kustregionen under 1970-talet i Västerbotten. Alla kommuner i Västerbotten, utom Umeå, minskade sin befolkning under den här perioden. Det var fler kvinnor som flyttade till Umeå än till andra kuststäder. I Umeå fanns tillgång till stora offentliga institutioner, myndigheter och läroanstalter, vilket gjorde att Umeå hade högsta antalet kvinnor som hade ett arbete.

Under 1960- och 70-talen ökade antalet kvinnor på den svenska arbetsmarknaden kraftigt. Antalet som arbetade eller sökte ett arbete ökade till 60 %, av dessa arbetade 40 % deltid. Bristen på barnomsorg gjorde det svårt för många kvinnor att arbeta även om de ville. Kampen för fler och bättre daghem blev därför en viktig fråga för kvinnorörelsen. I Umeå öppnade det första daghemmet på Berghem 1966.

En stor nationell manifestation mot kvinnoarbetslösheten genomfördes 1978 av olika kvinnogrupper runt om i Sverige. I Umeå arrangerade *Grupp 8* en hel kampanjvecka kring kvinnoarbetslösheten med utställning, möten och demonstration. Kampen mot arbetslösheten bland kvinnor ledde till att aktivister runt om i Sverige kom i kontakt med arbetslösa kvinnor och kunde ställa kommuner och företag till svars för den höga, och i många fall dolda kvinnoarbetslösheten.

STÄDERSKESTREJK I UMEÅ

Under 70-talet genomfördes många strejker och demonstrationer i Sverige. Bland kvinnorörelsens mest kända aktioner finns städerskestrejken. Den startade i november 1974 på Domnarvets järnverk i Borlänge, där städerskorna gick i strejk med krav på fem kronor mer i timmen. De fick stöd av järnverksarbetarna, som startade en insamling till förmån för kampen. Strejken spreds till Svappavaara, Kiruna, Malmfälten, Arlanda och Skövde. Stödaktioner anordnades och pengar samlades in. Solidariteten med städerskorna var stor i hela landet, där olika grupper inom kvinnorörelsen organiserade ett omfattande arbete med stödkommitté. Strejkerna fick stor uppmärksamhet i massmedia både lokalt och nationellt.

Städerskorna var missnöjda med sin arbetsgivare ASAB och det tunga arbetet, med dåliga arbetstider till en låg lön. Företaget var en stor arbetsgivare i Umeå, med anställda på hotell, Volvofabriken, affärer och restauranger. När städerskorna i Skövde avskedades gick städerskorna i Umeå ut i en vild strejk som en solidaritetshandling. De ställde krav på att städerskorna i Skövde skulle återanställas och att de skulle få fem kronor mer i timmen både i beting (jmf. ackordsarbete) och i timlön. I Umeå varade strejken i fem veckor innan de återgick till arbete.

Det nya avtalet gav dem tre kronor mer i timmen och fem kronor för de tyngsta jobben. Ingen städerska avskedades i Umeå, däremot dömdes de av Arbetsmarknadsdomstolen att betala böter. Pengar från stödkommittéerna runt om i landet betalade böterna, och gjorde att alla som strejkat kunde få ut lön för den tid de strejkat. Överskottet skänktes till en kassa som gruvarbetarna i Malmfälten startat för liknande händelser.

Städerskorna runt om i landet fick efter strejkens slut både högre timpenning och bättre arbetsförhållanden. Städyrket hade under lång tid haft låg status, många vittnade om att de i samband med strejken fick ett bättre självförtroende och att synen på städyrket förbättrades. Städerskornas kamp inspirerade andra lågavlönade kvinnor att gå ut i strejk för bättre lönevillkor och rätten till ett arbete.

SÖMMERSKESTREJK MED STÖD FRÅN HELA LANDET

På 1970-talet gick sömmerskor ut i strejk på flera platser i Sverige. Några exempel från norra Sverige är till exempel Gällivare, där sömmerskorna vid Bransonfabriken strejkade för högre lön i nästan tre månader 1975. I Sollefteå ockuperade Eisersömmerskor fabriken 1981 i nästan nio månader, resultatet blev att några av sömmerskorna startade ett kooperativ. Bland kvinnorörelsens mest kända aktioner finns kampen för jobben vid Algots Nord i Skellefteå 1976.

Staten skrev hösten 1972 ett avtal med industrikonfektionsfabriken Algots om att skapa 1 000 nya jobb i Västerbotten. Avsikten var att lösa den höga arbetslösheten. Staten gick in med 70 miljoner kronor, det största enskilda lokaliseringsstödet ditintills. Algots startade ett dotterbolag, Algots Nord AB och avtalet föreskrev att verksamheten skulle vara fullt utbyggd 1978.

I och med avtalet överlämnade staten 55 miljoner skattefritt till Algots i utbildningsbidrag. Sömmerskorna sattes direkt i arbete utan den utlovade utbildningen. Staten gav även 15 miljoner till fabriksbyggen, som även kommunerna i Västerbotten samt AMS bidrog till. Skrotfärdiga maskiner från fabriken i Borås såldes till fabriken i Skellefteå. På så sätt överfördes de statsbidrag som var tänkta att användas i Algots Nord till fabriken i Borås istället. 1976 konstaterade företaget att fabriken i Skellefteå inte var lönsam och de anställda hotades med avsked.

Sömmerskorna på Algots Nord började då arbeta hårt för att rädda sina arbeten. De sökte stöd hos regeringen och krävde att fackförbundet skulle agera. De hotade med att ockupera fabriken och undersökte möjligheten till alternativ produktion av till exempel arbetskläder. Stödskommittéer för Algotsarbetare bildades på många orter runt om i Sverige. Sömmerskestrejken fick stöd från den etablerade fackföreningsrörelsen, något inte städerskestrejken fick. Hela Kommunals avdelning 11 i Umeå var medlem i stödskommittén. Stöd upprättades på olika sätt runt om i Sverige.

Resultatet blev att regeringen till slut anslog en miljon kronor för att sömmerskorna skulle utveckla en alternativ produktion. Produktionen kom dock aldrig igång; fabriken lades ner och verksamheten flyttade utomlands. Klubbstyrelsen tog då initiativ till ett arbetskooperativ, Norrkläder, som bildades 1979.

Det anmärkningsvärda i denna strejk var att Algots sömmerskorna inte hade erfarenhet av hur fackligt arbete skulle gå till. De gjorde det som de fann nödvändigt att göra just då. Det var inte bara jobben i sig som var viktigt för sömmerskorna, utan även meningen med jobbet och dess innehåll. Arbetet skulle vara meningsfullt och människans värde i arbetsprocessen skulle behållas. De tog fram alternativ för att möjliggöra fortsatt produktion i fabriken, det som producerades skulle vara samhällsnyttigt och skulle endast produceras om det fanns ett behov av det. Sömmerskorna solidariserade sig även med andra Algots sömmerskor i fabriken i Finland och Portugal.

ETT GARAGE PÅ HAGA – BÖRJAN FÖR UMEÅS KVINNOJOUR

Hösten 1979 bildades ur föreningen *Kvinnor och arbete i Västerbotten* en arbetsgrupp för att starta ett kvinnohus i Umeå. Ett hus som kunde inrymma kvinnor som behövde fly från våld i hemmet och kvinnor som ville träffas och engagera sig i kvinnokampen. Kommunen uppvaktades i frågan utan något resultat. Arbetsgruppen delades och en grupp fortsatte att arbeta för och väcka opinion kring ett kvinnohus. Den andra gruppen, ungefär 30 aktiva kvinnor, startade en kvinnojour i väntan på det gemensamma huset. Kvinnojoursgruppen läste de få böcker som fanns i ämnet och delade erfarenheter med varandra. Kvinnsolidaritet var i fokus och stadgarna för Kvinnor och arbete i Västerbotten låg dem varmt om hjärtat i det fortsatta arbetet.

I maj 1980 öppnades en telefonjour i en av jourkvinnornas ombyggda garage. De som kunde tog även tillfälligt emot utsatta kvinnor i sina egna privata hem. 1982 beslöt Umeå kommun att tillhandahålla den första lägenheten för skyddat boende, plus ett kontant bidrag på 2 000 kr. Samma år lades *Kvinnor och arbete i Västerbotten* ner och kvinnojoursgruppen bildade en egen förening. Arbetet med kvinnojouren bedrevs som en platt organisation, utan styrelse och tog sin utgångspunkt i hur en idrottsförening skrivit sina stadgar. En gång i månaden hölls stormöten där beslut som rörde alla i föreningen fattades och arbetsuppgifter fördelades ut. Endast de som var aktiva i jourens arbete kunde vara medlemmar i föreningen. Än idag är Kvinnojouren i Umeå organiserade utan styrelse.

Kvinnohusföreningen och *Kvinnojouren i Umeå* invigde sitt första gemensamma hus i Umeå 1985. Först 2003 fick föreningen ett större hus där det idag bedrivs en omfattande verksamhet.

KVINNOHUSOCKUPATIONEN I UMEÅ 1983

Under 1970- och 1980-talen startades kvinnohus runt om i västvärlden. I Sverige fanns kvinnohus i Stockholm och Göteborg. *Kvinnohusföreningen i Umeå* arbetade från slutet på 70-talet för skapandet av ett kvinnohus även i Umeå. 1983 blev *Grupp 8* uppsagda från den lokal i gamla kårhuset som de hyrt, och en kväll i april samma år beslutade sig ett tjugotal kvinnor från olika kvinnoorganisationer i Umeå att ta över en rivningshotad villa i centrala Umeå.

I Umeå pågick en rivningsvåg i centrum. Kommunen hade köpt flera fastigheter som skulle rivras och ersättas av bland annat parkeringshus. Huset som kallades "Gula villan" hade ännu inte fått sitt rivningsbeslut och bedömdes som lämpligt för aktionen. Liknande aktioner hade skett tidigare i Umeå, som hyresstrejken 1971/1972 och ockupationen av träddungen på Ålidhem 1977.

En journalist från lokaltidningen fanns på plats när de kom fram till villan och nyheten spreds snabbt i Umeå. Från början var tanken att endast ockupera villan under en helg, för att väcka debatt och uppmärksamma våldet mot kvinnor i samhället. Men artiklarna i lokaltidningarna lockade fler unga kvinnor till villan under helgen och resultatet blev att ockupationen förlängdes.

Många saknade tidigare erfarenheter av att arbeta politiskt och av att delta i aktioner. I villan fattades viktiga beslut i stormöten, de arbetade även med "rundor", där en kunde dela med sig av erfarenheter och funderingar. Aktionen och ockupationen var helt kvinnoseparatistisk.

Ockupationen genomgick tre faser. Först diskuterades frågan om ockupationen skulle fortsätta eller inte, samtidigt som huset inreddes för att aktivisterna skulle kunna stanna kvar. I andra fasen arbetade kvinnorna med opinionsbildning, för att övertyga politikerna om att få behålla villan som kvinnohus. Detta gjordes genom olika aktiviteter, kaféverksamhet och öppet hus. På lördagar ordnades olika aktioner mitt på torget i centrala Umeå. Flygblad spreds, gatuteater spelades, blommor av kräppapper delades ut och namn och pengar samlades in. Ockupationen fick stort stöd från allmänheten och många skänkte pengar. På kommunfullmäktiges sammanträde den 23 juni 1983 beslöt man att huset skulle rivras, vilket gjorde att fas tre innebar förberedelser inför att polisen skulle avhysa ockupanterna. Detta skedde den 20 juli 1983.

Huvudfrågan – mäns våld mot kvinnor och kvinnohus – kom att lyftas på ett helt nytt sätt i det offentliga samtalet. Ockupationen och Kvinnojourens arbete ledde till att mäns våld mot kvinnor hamnade på den politiska dagordningen och bidrog till en förändrad samhällssyn.

MAGDALENA MATHSDOTTERS SKIDFÄRD FRÅN ÖRNSKÖLD SVIK TILL STOCKHOLM

Den 4 april 1864 kom Magdalena Mathsdotter eller Maria Magdalena Mattsdotter, skidande till Stockholm från en plats någonstans mellan Åsele och Örnsköldsvik, där hon och hennes familj befann sig på flyttning med renarna. Hon hade två brännande politiska frågor på sin dagordning. Det ena gällde odlingsgränsen och det andra de samiska barnens skolgång. Då hon kom till Gävle hade snön töat bort och sista biten färdades hon med hästskjuts. Väl i Stockholm spred sig ryktet om hennes skidfärd snabbt genom staden. Aftonbladet skrev om hennes prestation och Fredrika Bremer och hennes vänner bjöd in Mathsdotter till sig dagen därpå. Hon fick träffa ett större sällskap och tillsammans med Sara Maria Månsdotter berättade de om sina erfarenheter som renskötande samer och lärde sällskapet lite samiska.

Det blev allt svårare att leva i de statligt indelade "lapps katteländen" under 1800-talet. Staten genomförde flera lagändringar som med tiden försämrade de renskötande samernas möjligheter att leva på renskötsel. Fisket och stora delar av renbetesområdena hade skurits bort för att ges till skogsbruk och nybyggen. Det hände att familjer i Västerbotten fick stora bötesbelopp då deras renar passerat nybyggarnas gränsmarker, gränser som inte fanns utmärkta i landskapet och därför var svåra att ta hänsyn till. Särskilt i hetluften var hanteringen av myrhöet. Myrnarnas gräs hörde till renarnas basföda, men sedan nybyggare börjat skörda myrgräset åt sina djur, blev tillgången en konfliktfråga.

Under det tidiga 1800-talet hade den svenska staten inte fattat något beslut om samiska barns skolgång. Det diskuterades vilket språk som skulle användas i de samiska skolorna och beslutet drog ut på tiden. 1835 bildades Svenska Missionssällskapet som tog huvudansvaret för skolverksamheten. Skoltiden var cirka två år för samiska barn, men det var få som hade möjligheten att gå i skolan och de flesta samiska barn fick inte lära sig att skriva och läsa. Missionsskolorna såg olika ut – ibland var barnen inhysta hos bofasta i området och fick ordentlig mat och värme. Ibland bodde de i skolor där det inte fanns nog med ved och mat för att hålla barnen från kyla och svält. Städningen av dessa skolor kunde också vara dålig och barn blev sjuka. Folkskolereformen 1842 inkluderade inte de samiska barnen, vilket gjorde att deras skolreform fick vänta. 1846 förlängdes skoltiden för samiska barn från två till fem–sex år.

Magdalena Mathsdotter gjorde två skidfärder till Stockholm, 1864 och 1866, då hon talade i dessa ärenden. Många blev tagna av hennes berättelser och hon var enligt samtida lyssnare en skicklig talare. Det är sannolikt att hennes påverkansarbete hade stor del i att lagen om odlingsgränsen kom till. Hennes skidfärder fick stor uppmärksamhet bland människor som kämpade för ett mer humant samhälle. Berättelserna om hur det var att leva i lapps katteländen och hennes politiska krav fick gehör. Hon genomförde med hjälp av de människor hon mötte inom kyrkan, kungahuset och staten byggandet av sju barnhem och skolor i Västerbotten. Många som träffade henne och hade politiska positioner valde att använda sig av sitt inflytande. Till exempel träffade hon landshövdingarna i Umeå och Härnösand. Den senare valdes några år efter deras möte in i riksdagen och lade fram en motion om att odlingsgränsen skulle fastslås i en lag. Denna lag skrevs och trädde i kraft 3 mars 1871. Mathsdotters skidfärd inspirerade också unga kvinnor från Fredrika Bremers lärarinneseminarier att söka sig till missionsskolorna för att förbättra skolgången för de samiska barnen.

Magdalena Mathsdotter, Fredrika Bremer och lärarinnorna hade samma skäl till att driva på för att de samiska barnen skulle få undervisning. De ansåg att utan läs- och skrivförmåga blev en individ ställd utanför det demokratiska systemet. Påverkan gick genom läskunnigheten och utan skolgången skulle samer som grupp kunna bli helt maktlösa.

Hur mycket påverkade Mathsdotter och Bremer varandra? Och hur stor betydelse hade Mathsdotters uppmärksammade skidfärd på rösträttsrörelsen? Efter hennes skidfärd syns en ökad aktivitet inom skidåkningen, flera av de åkande kvinnorna som vinner tävlingar och är först med byxor i skidspåren, blir också förgrundsgestalter inom den svenska rösträttsrörelsen. Så till exempel Sigrid Wiking, rösträttskämpe och backhoppare från Stockholm.

SKIDDRÄKTER ERSATTE KORSETTER

Under 1800-talet i Europa blev idrottande och fysiska kroppsövningar på modet. Men de långa yllekjolarna och snäva jackorna som medelklassens kvinnor förväntades klä sig i var inte lämpade för aktiviteter som fjällvandring, skridskoåkning, cykelturer eller skidåkning.

De hårt ådragna korsetterna började samtidigt ses som orsaken till hälsoproblem. Andnöden, tendensen att svimma, blekna och att inte orka med ansträngning skyllades på åtsnörda midjor och bristen på fysiskt aktivitet. Medelklassens kvinnor arbetade hårt för att förändra modet. Förslag på bekvämare kvinnokläder kom från olika aktörer i Europa och USA. Reformdräkten, som var utan korsett och den tidigare använda turnyren – en konstruktion som skapade en utbuktande bakdel på klänningarnas kjoldel – utvecklades och diskuterades livligt. När skidåkningen blev alltmer populär i högre samhällsklasser, spreds bilder av skidåkande kvinnor i nyhetstidningar och i skidklubbarnas tidningar. I skämtteckningar från 1800- och tidiga 1900-talet förlöjligades det nya klädmodet, så även de skidåkande kvinnornas klädsel.

Det hindrade inte de kvinnor som uppskattade skidåkningen från att börja använda knälång tunika och tillhörande byxor. Dessa var ofta inspirerade av folklöre eller arbetskläder. Ett skidmode skapades med kläder som liknade traditionella samiska dräkter. Inspiration för att kunna skapa ett nytt dräktmode anpassat för idrott behövdes, och kanske fungerade de samiska dräkterna som en påminnelse om att det fanns kvinnor i omgivningen som slapp bära korsett och som var duktiga skidåkare?

MOTSTÅND MOT KVINNORS RÖSTRÄTT

Under 1800- och 1900-talet fanns i samhället ett motstånd till att kvinnor skulle bli fullvärdiga medborgare och få rösträtt. Kvinnans kropp och även hennes psyke ansågs vara svagare än mannens. Alla de som inte fick utbildning, även män, betraktades som för "okunniga" för att kunna rösta.

Staten bestämde vem som fick gå i skolan eller inte, och hur länge. Kvinnor var under en lång tid förbjudna att studera vid akademierna, som universiteten kallades då. De ansågs obildbara på grund av sin barnsligare natur, det gällde även människor med vissa typer av funktionshinder. Även människors arbete eller traditioner ansågs kunna påverka förmågan att hämta in kunskap, vilket drabbade samer och stora grupper svensk landsbygdsbefolkning. De kvinnor som kämpade för friheten att få bestämma över sig själva och för rätten att delta i samhället och staten, satsade på utbildning. Umeås kvinnoorganisationer startade kurser, anordnade föreläsningkvällar och diskussionsmöten. De uttryckte sig också genom att använda kroppen som utgångspunkt i kampen, till exempel genom att utveckla nya kläder för att kunna utöva idrott.

I rösträttsdebatten lades stor betydelse vid kvinnans kroppsliga skillnader jämfört med mannens.

De medelklass- och överklassmän som argumenterade mot alla människors lika rätt, mötte främst kvinnor ur sina egna klassgrupper. Eftersom dessa kvinnor levde under ideal som framställde dem som fysiskt svagare än mannen kunde de hävdas tillhöra det "svagare" könet, och män per automatik till det "starkare" könet. Internationell rösträttsforskning har visat att de kroppsarbetande kvinnornas deltagande i debatten slog undan fötterna på "svaghetsargumentet".

Läs gärna i IDUN om rösträtten och hur kvinnor då argumenterade för rösträtten

SKIDOR, KROPPAR OCH RÖSTRÄTT

Från mitten av 1800-talet blev organiserade skidutflykter mer och mer populära. Arrangörerna riktade sig till äldre och yngre, kvinnor och män. Under 1800-talet och tidiga 1900-talet fick den som ville åka skidor antingen tillverka ett par egna, eller köpa av en duktig skidmakare. Många byar hade sina egna skidtilverkare och bland dessa hade samiska skidtilverkare en stark ställning.

I slutet av 1800-talet bildades större skidorganisationer och ett riksförbund för att samla skidintresset. 1892 bildades *Föreningen för Skidlöpnings främjande*, idag *Friluftsrämjandet*.

I Norge startades en nationell skidförening redan 1883 och i en klubbtidning nämns att skälet till att Norge också genomdrev rösträtt för kvinnor tidigare än Sverige skulle ha varit att de hade fler kvinnor inom skidåkningen.

Tävlande som mål för kvinnors idrottande väckte motstånd. Det kopplades till idéer om att en kvinna skulle förlora kontakten med sin "kvinnlighet" eller sina kvinnliga uppgifter; hem och familj. Denna rädsla återfanns hos en del manliga debattörer, men inte hos de kvinnliga idrottarna.

Sveriges, Norges och Finlands nationella skidförbund bildades 1908. Efter det började tävlingsskidandet komma igång på allvar och det gick inte längre att hålla kvinnorna borta. Från 1910 och framåt ökade antalet tävlingar med damklasser och efter införandet av allmän rösträtt 1921 tog kvinnors tävlande fart på allvar.

Under 1800-talet och fram till 1900-talets början var det mest män som satt i styrelser och kommittéer i idrottsföreningarna. När Riksidrottsförbundet bildades 1903 uppstod diskussioner om huruvida kvinnor skulle kunna få förtjänstmärken och idrottsmärken. Det fanns de som tyckte det var självklart, och andra som oroades över vart detta skulle leda. 1910 instiftades förtjänstmärke för allmänheten, men det gällde i praktiken endast män. 1934 utdelades det första gången till kvinnor.

Diskussionerna kring kvinnors idrottande visade kopplingar mellan kroppen och psyket som påminner om argument som användes i rösträttsdebatten. En del debattörer oroade sig för att idrott skulle förändra kvinnors beteende och kroppar. Idag benämner vi dessa tankar och de normer de gav upphov till som heteronormen och könskomplementariteten. Argumenten används fortfarande för att skapa makt och överordning genom att hänvisa till olikheterna mellan kvinnor och män.

Läs gärna mer om kvinnor och skidåkande i tidningarna IDUN som finns i utställningen.

SAMER I UMEÅ

Under 1800-talet började rasistiska strömningar sprida sig i Europa. Svenska staten skapade under denna tid etniska gränser mellan människor. Den grupp människor som staten definierade som "lappar" skulle leva nomadiskt, bo enkelt och sköta renar, enligt den dåtida bilden av samer. Ordet "lapp" var en norsk och svensk benämning på samer, och inte samernas ord för sig själva. Resultatet blev att endast de samer som skötte renar ingick i statens definition av "lapp". De samer som inte stämde med statens bild av samer räknades som svenskar.

Den same som ansågs vara "lapp" skattskrevs i den kyrksöcken som var närmast det lappskatteländ som personen betalade skatt för att få sköta renar på. Alla samer som hade renar i områden runt Umeå skattskrevs på 1800-talet i Tärnaby. Trots att de var skrivna i Tärnaby var Umeå deras residensstad. Det innebar att de i vissa ärenden fick söka upp landshövdingen i Umeå.

Det var vanligt att äldre människor stannade hos någon bofast familj över de kallaste vinterveckorna. Det kunde också hända att någon stannade en hel vinter och hjälpte till i ett hushåll eller sydde pälsar eller annat beställningsarbete. De samer som levde i Umeå på detta sätt syns inte i folkräkningarna eftersom de ansågs vara nomader och skrevs på annan ort. Många samer som var bofasta eller nybyggare hade svenska efternamn och livnärde sig på hantverk eller andra yrken. Ibland bytte de namn för att det var lättare att få köpa mark eller driva affärsverksamhet med svenskt förnamn och efternamn. Lärare och präster bytte ibland namn på barn som hade samiska förnamn och efternamn. En elev som hade samiskt efternamn men en far som hette Nils kunde bli inskriven som "Nilsson" i skola eller kyrkbok, sedan följde det namnet med i offentliga handlingar.

Om en samisk familj bytte yrke från renskötsel till jordbruk, ströks benämningen "lapp" i folkräkningsregistret. Benämningen "lapp" följde alltså yrket renskötare, inte släktskap, i den offentliga bokföringen. Folkbokföringsregistren och kyrkböckerna skrevs alltså på ett sätt som gör att samer inte syns bland stadsbefolkningen i Umeå. Det är ett exempel på hur en stat kan få det att se ut som om bara en sorts människor finns i staden, eller att vissa grupper inte levde där. Verkligheten har sett helt annorlunda ut.

EN FÖRÄNDRAD ALKOHOLPOLITIK

Under 1900-talets början fördes ett starkt lobbyarbete för ett förbud mot alkohol. Bland annat var det nykterhetsförbund som engagerade sig i arbetet mot ett förbud. 1905 fick kommunala bolag ensamrätt på att sälja brännvin och behovet av en starkare statlig kontroll uttrycktes bland politiker, på både nationell och kommunal nivå.

I Umeå var många upprörda över fylleriet. Även om inte starksprit längre fick serveras sent på kvällen, så fanns det möjlighet att dricka vin på stadens caféer efter klockan tio. Föreningen *Vita Bandet* oroade sig för framtiden och uppvaktade både landsfiskal och kyrkoherde för att få ett slut på serveringen av vin sent på kvällarna. Caféerna var platser dit unga män och kvinnor gick. Supandet kunde påverka nästa generations fysiska hälsa. Unga människor lockades till ett omoraliskt liv. De ungas möjligheter att träffas på caféerna, bli onyktra och intima med varandra var oroande. I vissa föreläsningar, som föreningen samarrangerade med andra kvinnoorganisationer i staden, vände sig talarna direkt till unga kvinnor med skarpa uppmaningar att hålla på sig. Föreningen ansåg att det fanns en stor risk att arbetsmoralen – viljan att jobba och försörja sig – skulle bli låg. Det framtida samhället var beroende av att ungdomarna var friska, arbetade och bildade familjer som fungerade väl i samhället. På så vis skulle framtiden säkras för alla, ansåg föreningen.

1922 röstade riksdagen emot ett totalförbud för alkohol och för nykterhetsförbunden var det en rejäl motgång. Det skedde bara några år efter att allmän och lika rösträtt hade införts i Sverige. Kvinnorna kunde påverka alkoholpolitiken genom sin röst, och var nu delaktiga i demokratin på ett helt nytt sätt. De stod inte längre utanför och kunde kritisera männens politik på samma sätt som tidigare. På många sätt förändrades möjligheterna för *Vita Bandets* inflytande i Umeå under 1900-talet. Under första hälften av 1900-talet kunde de få igenom ganska snabba förändringar i staden genom olika aktioner. Det tidigare direkta, lokala inflytandet minskade då de politiska besluten om alkohol alltmer fattades på nationell nivå.

DEN FÖRSTA KÄNDA KVINNOORGANISATIONEN I UMEÅ

År 1867 bildades *Umeå Fruntimmersskyddsförening*, den första kända kvinnoorganisationen i Umeå. Den följdes av många organisationer som skapades av och för kvinnor.

Föreningen organiserades av kvinnor, men män kunde yttra sig i vissa sammanhang och även donera till föreningen. De första kvinnoorganisationerna i Sverige var ofta filantropiska; de organiserade välgörenhet utan motkrav. Men *Umeå Fruntimmersskyddsförening* fokuserade på det vi idag kallar hjälp till självhjälp; att ge kvinnor ett arbete som kunde ge pengar till hushållskassan. Föreningen köpte in material som de delade ut till de behövande kvinnorna, som spann garn, stickade strumpor och tillverkade andra plagg. Kläderna såldes av föreningen och kvinnorna fick betalt ur försäljningen, så kallad arbetslön. År 1871 motsvarade föreningens insats hela 10 % av Umeås fattigvård.

Styrelsen i föreningen gjorde hembesök hos de fattiga i staden för att få kunskap om hur Umeåborna hade det. De mötte familjer i fattigdom och andra problem som alkoholism och sjukdomar. Syftet var att hjälpa till och förändra för familjer som hade det svårt. Från 1916 bedrev föreningen välgörenhet genom insamlingar och bidrag till behövande, utan motkravet att kvinnorna skulle arbeta för att få ekonomiskt stöd. År 1973 upplöstes föreningen då socialtjänsten hade tagit över ansvaret – socialbidragen hade konkurrerat ut välgörenhetsbehoven.

FKPR – FÖRENINGEN FÖR KVINNANS RÖSTRÄTT I UMEÅ

II början på 1900-talet fick de flesta kvinnor inte rösta i kommunalvalen. Rösträtten var baserad på självdeklarationen, där en högre inkomst gav fler röster. Kvinnor med rösträtt kunde genom att inta en så kallad valbar plats bli invald i Stadsfullmäktige. Men, det var inte i alla nämnder och råd som kvinnor kunde bli invalda. Kvinnor som inte hade rösträtt kunde med vissa undantag ingå i olika styrelser.

För *FKPR* i Umeå var det viktigt att röstberättigade kvinnor i staden använde sin röst i kommunalvalet. Genom hårt arbete lyckades de öka röstdeltagandet i kommunalvalet bland röstberättigade kvinnor. 1905 var det ungefär 16 % av de röstberättigade kvinnorna som använde sin rösträtt, och antalet ökade till 24 % redan nästa år. För att öka valdeltagandet bland de kvinnor som hade rösträtt i kommunalvalet arbetade föreningen med att sprida kunskap genom möten, flygblad och cirkulär – ett utskick som skickades runt till medlemmarna. Kvinnor fick information om hur de skulle deklarerar, med redan ifyllda exempel på deklarationer för att lära sig hur de skulle fyllas i. 1910 ordnade föreningen en valbyrå i Fru Tjernbergs konditorilokal, information om de politiska partierna och om hur röstningen i vallokalen gick till. Alla röstberättigade kvinnor uppmanades att gå och rösta på valdagen. Om de inte kunde gå till vallokalen själva fick de information om hur det gick till att rösta genom fullmakt. Rösträttstidningen lades ut på tandläkarmottagningar och andra platser där kvinnor kunde tänkas ha tid att läsa den.

Medlemmarna stärkte sin förmåga att diskutera och debattera frågan om kvinnans rösträtt genom diskussionskvällar. I tidningar spred föreningen skrivelser, opinionsyttringar, annonser och meddelanden om träffar, opinions- och protestmöten. De skickade även skrivelser till de olika partierna och gav förslag på vilka kvinnor som skulle kunna sättas in på valbar plats inför landstings- och kommunalvalet. Föreningen var politiskt obunden och uttalade sig bara i sammanhang som rörde rösträttsfrågan. Det var en strategi för att hålla samman föreningen, för att så många kvinnor som möjligt skulle vilja vara med.

Den 17 december 1918 beslutade riksdagen om allmän och lika rösträtt i kommunala val. Kvinnoorganisationerna i staden genomförde kurser för att informera om de nya reglerna och hur röstandet gick till. *FKPR* planerade för kurser som skulle ta upp generella kunskaper om kvinnorörelsen, industrialismen, kulturella rörelser och de olika politiska partierna. Dessa kurser fick ett ändrat innehåll eftersom det slutliga målet för kampen uppnåddes bara några månader senare. Den 24 maj 1919 beslutade riksdagen om allmän och lika rösträtt i Sverige även till riksdagen. Medlemmarna i föreningen jublade och år 1921 avslutades föreningen med en segersång.

UMEÅ OCH VÄRLDSKRIGEN

I kvinnoorganisationernas verksamhet märks det tydligt att världskrigen hade en stor påverkan på Umeås befolkning. Under första världskriget var ransoneringarna så kraftiga att föreningen Vita Bandet fick lägga kurser på is. Ett exempel är en sykurs som inte gick att genomföra eftersom det var en sådan brist på tyg. Efter första världskriget talades det om "dyrtiderna" på mötena i *Föreningen för kvinnans politiska rösträtt* och de svårigheter som fanns med att genomföra delar av den planerade verksamheten.

De stora flyktingströmmarna under andra världskriget gjorde att *Vita Bandet* fick ha möten i medlemmarnas hem, då alla lokaler de tidigare har kunnat hyra var upptagna med flyktingmottagande. Flyktinghjälpen efter andra världskriget pågick långt efter krigets slut. Föreningen samlade in pengar och kläder. Medlemmarna stickade plagg och spred information till dem som tog emot flyktingar i sina hem.

Flyktingströmmen skapade starka personliga uttryck under *Vita Bandets* möten. Medlemmar läste upp dikter de själva hade skrivit om flyktingarna och deras situation, och det fanns en särskild uppmärksamhet på flyktingbarnen.

I februari 1940 avstod *Vita Bandet* från ett arrangemang då "nästan alla husmödrar äro upptagna av arbetet för Finland". Det fanns även kvinnor som förlorade sina män i kriget, bland annat som frivilligsoldater i Finland. Beredskapstiden, och att många män låg inkallade längre perioder, innebar för gifta kvinnor att de ensamma bar ett stort och tungt ansvar. Vissa ansåg att kvinnornas dagliga börda av arbete för att sköta hem och hushåll var den viktigaste beredskapsinsatsen som kvinnor utförde under kriget.

VEGETARIANISM I UMEÅ – EN LÅNG HISTORIA

I Umeå användes vegetarianismen tidigt som ett sätt att förbättra människors hälsa. Kosten ansågs av vissa kunna bota alkoholism och vegetarisk matlagning var därför en strategi för att förändra samhället, där man ville att den destruktiva alkoholkonsumtionen skulle upphöra helt.

Hösten 1914 anordnade *Vita Bandet* en vegetarisk matlagningskurs. Lärare var fru Alma Bagge från *Vegetariska Föreningen*, en nationell förening som startade 1903, och som finns än idag. Kursen innebar att allmänheten i Umeå under en kortare period kunde betala för att äta vegetariska måltider:

”Intresset hos allmänheten var stort och middagsgästernas antal ökades dag för dag så att de sista dagarna var det så många lokalen kunde rymma och i tidningarna uttalades till och med den önskan, att det måtte finnas någon nog initiativkraftig att upprätta en offentlig vegetarisk matlagning här i Umeå.” Protokoll, 23 september, 1914. *Vita Bandet*, Umeå. Folkrorelsearkivet.

Arbetet med att starta en vegetarisk matlagningskurs hade påbörjats redan 1912, men det var inte förrän två år senare som kursen genomfördes. Under första världskriget planerades det för fler kurser som inte blev av på grund av ransoneringar.

Vegetarianismen i Umeå har sedan den tiden varit mer eller mindre stark. Vi vet att det fanns en vegetarianrörelse under mitten av 1900-talet och vi skulle gärna vilja veta mer om det. Kanske vet du mer? Eller har du någon äldre släkting som har berättat, eller vill berätta för oss, om hur det var att vara vegetarian i Umeå förr?

VITA BANDET

År 1900 bildade Emelie Rathou föreningen *Vita Bandet* i Stockholm, inspirerad av *Woman's Christian Temperance Union* i USA. Anledningen var att de nykterhetsförbund som redan fanns inte gav tillräckligt utrymme för kvinnor att engagera sig. Kvinnors erfarenheter av supandet i landet var stora och följderna av alkoholmissbruket drabbade kvinnor och barn. Det fanns även behov av att skapa kvinnohem som tog emot alkoholiserade kvinnor. Genom att starta en egen förening skapades en verksamhet där kvinnor bestämde hur alkoholmissbruket i landet skulle bekämpas.

I Umeå fokuserade föreningen på kursverksamhet, ekonomiskt stöd till välgörenhet och samarbeten med andra kvinnoorganisationer i staden. I början på 1900-talet drevs under några år ett eget ungdomsförbund. Föreningen hade även verksamhet för yngre flickor och på 1950-talet drev de ett flickkollo i Stöcksjö. Flera av kvinnorna i Vita Bandet var också engagerade i rösträttsrörelsen; det framgår då *Föreningen för Kvinnans Politiska Rösträtt* valde att låta medlemmar i båda föreningarna få en reducerad medlemsavgift. Under de första åren protesterade föreningen mot alkoholreklam och biofilmer med mycket alkohol samt genomförde aktioner för att förhindra att fler alkoholserveringar öppnade i staden.

Symöten var en vanlig mötesform i kvinnors organisering under 1900-talet. Det var tillfällen när kvinnor kunde arbeta på sådant som behövde göras i hushållet och samtidigt organisera sig. För *Vita Bandet* i Umeå var symöten centrala under många år. Mötena protokollfördes och många centrala diskussioner om föreningens arbete förekom vid dessa tillfällen. Flera gånger var det under symöten som medlemmarna planerade aktioner och arrangemang som sedan genomfördes i staden.

Föreningen *Vita Bandet* var aktiv i Umeå ända fram till år 1993, då den blev vilande.

UMEÅ – EN SKIDÅKANDE STAD

Skidåkningen som idrott blev mycket populär på mycket kort tid i Sverige. Skidor hade givetvis använts under en mycket lång tid som fortskaffningsmedel, men under 1800-talet blev det en modern, hälsosam idrottsform i den framväxande medelklassen. I Umeåområdet var det *Umeå Gymnastikförening* som organiserade skidåkning för kvinnor under 1880- och 90-talen. I en notis i tidningen *Westerbotten* i mars 1891 nämndes att det för första gången arrangerades en skidtävling i länet. Det var en tävling för läroverkets skolungdom anordnad av gymnastikföreningen.

Den 12 mars 1892 arrangerade *Umeå Gymnastikförening* än en gång skidtävlingar för läroverksungdomarna och i *Umebladet* fanns ett referat den 14 mars. 50 deltagare startade klockan 8 på morgonen, med start vid stora bron. Spåret gick runt Ön, med mål vid fåbodarna invid Öberget. Sträckans längd framgick inte och det fanns tyvärr ingen resultatlista. Damernas pris, ett större silverbestick, gick till B. Himmelstrand i övre sjunde klassen.

Umeå Idrottsförening (UIF, som inte ska förväxlas med dagens Umedalens IF) startade under 1890-talet, och blev viktig för kvinnors möjligheter att delta i tävlingar. 1902 arrangerades Skidfrämjandets "Nordiska Spelen" av *UIF, Skidklubben Skade* och *IFK Umeå*. Vid den gamla Tegsbron öppnades spelen och det hade kommit så mycket folk att slutningarna kring älven var alldeles "svarta". På distansen 5 km för damer slog en samisk kvinna, Christina Persson, banrekord med tiden 28,15. Tvåa kom Gurli Nottelblad på tiden 32,51. Under skididrottens första decennier var samer ofta bland de snabbaste i tävlingarna.

UIF arrangerade tävlingar enbart för kvinnor och hade från starten många kvinnliga medlemmar som hade rösträtt i föreningen. Men vissa manliga medlemmar, framförallt unga män från läroverket, kontorister och handelsbiträden var motståndare till damtävlingar. Dessa motståndare startade 1901 en egen förening, *IFK Umeå*. *UIF* arrangerade många utflykter där män och kvinnor, unga och gamla deltog. Föreningen avslutade sin verksamhet redan 1907.

Läs gärna mer om idrottens historia i Västerbotten i Västerbottens Idrottshistoriska Sällskaps tidskrift Visuellt. Finns tillgänglig på internet.